

Förvaltningsarbete för mångfald och konkurrens: En studie av den kommunala skolförvaltningens ansvar att främja mångfald i den konkurrensutsat- ta grundskolan

Sara Irisdotter Aldenmyr

This article reflects on the possibility to promote diversity in Swedish schools. Our municipal authorities are responsible of managing schools financially as well as promoting diversity and equality. Thus, several critical researchers claim that the marketization of the educational sphere, including students' freedom of choice, leads to segregation and discrimination. There are also theorists who claim the opposite by pointing out that the free market represents democratic values and promotes diversity. The aim of this article is to study how administrators of the municipal authorities reflect on their possibility to promote diversity within a marketized school system. The material consists of four interviews with head administrators of municipal authorities. The results partly confirm the clash between competition, freedom of choice and diversity. Yet, the municipal administrators seem to believe in the possibility to further the progress of diversity within the marketized school.

Key words: marketization, freedom of choice, school, diversity, segregation.

*Sara Irisdotter Aldenmyr, Stockholms Universitet
sara.irisdotter@uhs.su.se*

Inledning

De senaste åren har värdet av mångfald betonats i samhällelig debatt. Uppdraget att verka för värdet av mångfald och respekt för människors olikheter angår inte minst skolans aktörer. Skolväsendets ideologiska, styrande dokument, lagar och förordningar betonar vikten av demokratiska värden, mångfald och respekt för individers olikheter. De kommunala skolförvaltningarnas arbete med denna ideologiska ambition är ett centralt tema för denna artikel.

De kommunala skolförvaltningarnas betydelse för skolutveckling har tilltagit i och med decentraliseringen av skolan. De senaste 20 åren har decentraliseringen varit en påtaglig tendens i Sverige, vilket medfört att ansvaret för grundskolorna numera ligger hos kommunerna. Offentliga skolor konkurrerar även med friskolor, som får statligt stöd. Styrningen av skolan har därmed kommit att fungera alltmer enligt marknadslogiska principer. Det medför att konkurrens mellan skolor och krav på effektivitet blivit viktiga faktorer i styrningen av grundskolan. Elever och föräldrars rätt till fria skol-

val gör att kommuner konkurrerar sinsemellan om elever (Hartman 2005, Ask, 1997). De kommunala skolförvaltningarnas arbete inom detta marknadsorienterade styrsystem är ett annat centralt tema för denna artikel.

Valfrihet som ideal återfinns främst inom en liberal moraluppfattning. Ett jämlikt samhälle skapas enligt denna moraluppfattning genom att erkänna alla individuella rätt att göra fria val (jfr Habermas, 2007). En liberal individcentrerad moraluppfattning kan tolkas vara förenlig med en nyliberal inställning till marknadssamhällets potential. Utifrån dessa näraliggande utgångspunkter kan man hävda att god samhällsutveckling nås om individuella preferenser får styra tillgång och efterfrågan (jfr Wohlgemuth, 2005). I en rapport från Handelns utredningsinstitut analyseras grundskolan utifrån ett branshperspektiv, där tilltron till marknadslogikens goda effekter är påtaglig. Här formuleras den marknadsstyrda skolans potential: "Denna 'marknadssituation' är i grunden positiv då konkurrensen i sig ger incitament till högre kvalitet och ökad effektivitet" (Prochazka & Bergström 2007, s. 3).

Vi har dock anledning att ifrågasätta hållbarheten med valfrihet på skolmarknaden. Nihad Bunars nyutkomna rapport *När marknaden kom till förorten* (2009) uppmärksammar valfrihetslogikens effekter för skolan. I en granskning av internationell och nationell forskning konstaterar Bunar att slutsatserna är motsägelsefulla. En allmän kritik är också att diskussionen kring valfrihetens logik i skolans värld oftare avslöjar ideologiska ställningstaganden än välgrundat fakta (s 106). I Bunars egna empiriska studier intervjuas både elever, rektorer och skolchefer i mångkulturella förortsskolor i Malmö och Stockholm. Jag vill här ta en utgångspunkt i den analys Bunar gör av rektorer och skolchefers arbete på valfrihetens skolmarknad. De beskriver en vardag full av problem, och en negativ inställning till valfrihetens konsekvenser framträder. Bunar lanserar begreppet "uppgivenhetens logik", som ska förstås som "...en legitim förklaringsmodell tillämpad av de professionella från mångkulturella skolor för att tolka sin kläna position på utbildningens kvasimarknad" (s. 128). Uppgivenhetens logik går ut på att man menar sig förlora elever för att man har för liten andel svenskar på sin skola, men att man samtidigt är övertygad om den egna skolans förträfflighet och att de elever som väljer bort skolan egentligen gör ett misstag. Bunars Bourdieu-inspirerade analysverktyg beskriver bland annat "svenskhet" som ett kapital som stärker en skolas position på valfrihetens marknad. De mångkulturella skolornas vetskap om sitt bristande kapital i denna bemärkelse skapar snarare uppgivenhet än åtgärder för att erövra det kapital som krävs för att stå sig i konkurrensen.

Men om "svenskhet" och andra statusmarkörer är det kapital som tryggar en skolas existens, ligger frågan nära tillhands om mångfald överhuvudtaget går att främja i ett styrsystem som samtidigt uppmuntrar konkurrens och fullständig valfrihet för enskilda medborgare. Frågan besvaras på olika sätt av internationella sociologer och skolforskare. Den yttersta motsättning-

en mellan dessa röster handlar enligt min mening om hur man ser på möjligheten att främja demokrati och etiska värden inom ramen för olika typer av styrsystem (Irisdotter Aldenmyr, 2008). I denna artikel vill jag närma mig frågan ytterligare. Jag gör det genom att låta fyra representanter för svensk kommunal skolförvaltning stå som exempel på aktörer inom det decentraliserade och marknadsanpassade skolsystemet. I denna mindre intervjustudie försöker jag komma åt några aspekter av hur skolledare resonerar om uppgiften att konkurrera i relation till en annan central uppgift, nämligen den att bejaka värdet av mångfald.

90-talets styrningsstrategier

90-talets decentraliseringspolitik medförde förändringar i styrning av svenskt skolväsende. Ansvaret för skolan lades hos kommunerna, och staten kom enbart att ansvara för de nationella målen. Samtidigt blev det också möjligt för barn och föräldrar att själva välja skola (Ahlin & Mörk, 2005; Lindensjö & Lundgren, 2005). En annan decentraliseringsreform handlade om att underlätta etablerandet av fristående skolor, som inte drivs och styrs av den kommunala förvaltningen (Lindensjö & Lundgren, 2005).

Dåvarande skolminister Beatrice Ask presenterade i *Årsbok för svensk undervisningshistoria* (1997, s. 246) huvudlinjerna för den borgliga regeringens skolpolitik under 90-talet. Det handlade om en uppvärdering av kunskap, om decentralisering, och om valfrihet för elever och föräldrar. Här formulerades en liberal syn på människors olika val och livsstrategier. Ask (1997, s. 248) uttryckte en förståelse för den oro man som skolpersonal kunde känna inför den konkurrenssituation som valfriheten resulterade i. En kritisk fråga handlade till exempel om huruvida skolor skulle komma att dölja sina interna problem i syfte att behålla sina elever. Ask menade dock att föräldrar är mer intresserade av att se vilken handlingskraft enskilda skolor visar i problemsituationer, än vad de intresserar sig för problem som är aktuella för dagen. Vad som inte berörs i Asks resonemang är de segregering, exkluderande effekter som flera skolforskare uppmärksammat efter decentraliseringen och valfrihetsreformens införande (jfr Irisdotter Aldenmyr 2008, Bunar 2009). Föräldrar väljer i allmänhet, enligt viss forskning, gruppstillhörigheter som känns bekanta för sina barn. Man tittar också på de mätbara kunskapsresultat som de aktuella skolorna kan presentera (jfr Bunar, 2001, 2009; Runfors, 2005; Bunar & Kallstenius, 2007).

Mångfald i skola och samhälle

2006 tillsatte regeringen Delegationen för mänskliga rättigheter, vars uppgift blev att verka för att de mänskliga rättigheterna respekteras av den offentliga sektorn i Sverige. Ett av delegationens uppdrag bestod i att driva kampanjen ”Alla Olika Alla Lika”, vars syfte var att stödja unga människor i arbetet för mångfald och delaktighet (www.manskligarattigheter.gov.se, 2008).

Den 1 april 2006 trädde en ny lag i kraft; lagen om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever, kallad *barn- och elevskyddslagen* (SFS 2006:67). I samband med lagens instiftande inrättade Skolverket ett *Barn- och elevskyddsombud* (Skolverket 2007, s 3). Lagen hade som ändamål att:

främja barns och elevers lika rättigheter samt att motverka diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning eller funktionshinder. Lagen har också till ändamål att motverka annan kränkande behandling (SFS 2006:67, 1§).

Lagen krävde att arbetet mot diskriminering och annan kränkande behandling ska vara målinriktat, att skolor har skyldighet att upprätta likabehandlingsplaner och utreda fall av kränkningar, samt att det blir lättare att få till skadestånd för trakasserier och kränkningar mellan barn och elever (Regeringskansliet 2005/06:38, s. 7). Kommunen som huvudman ansvarar för att likabehandlingsplaner finns och att alla fall av diskriminering utreds (www.skolverket.se/sb/d/1910, 2008).

En tolkning är att lagen signalerar förhoppningar om att ekonomiska påtryckningarna kan fungera som ett effektivt ideologiskt och demokratiskt instrument i en decentraliserad skola. Delegationen för mänskliga rättigheter har tillsammans med Barnombudsmannen och Diskrimineringsombudsmannen arbetat med en antidiskrimineringskampanj vars främsta syfte är att informera skolelever om vad den nya lagen innebär för dem (www.manskligarattigheter.gov.se, 2008).

Från och med januari 2009 är barn- och elevskyddslagen ersatt av en ny diskrimineringslagstiftning. Diskrimineringslagen reglerar det arbete som rör diskrimineringsfrågor medan Skollagen reglerar hanteringen av annan kränkande behandling (www.manskligarattigheter.gov.se, 2009). I Skollagsberedningens förslag till ny skollag formuleras kommunernas ansvar för hantering av, och förebyggande arbete mot, diskriminering och annan kränkande behandling:

Den som ansvarar för verksamheten – staten, en kommun, ett landsting eller en enskild – ska bedriva ett målinriktat arbete för att främja de ändamål som bär upp lagen. Detta innebär bl.a. att det ska upprättas en likabehandlingsplan för att förhindra diskriminering, mobbning och annan kränkande

behandling i verksamheten som ska följas upp och ses över årligen. Planen ska baseras på evidens och beprövad erfarenhet. (Ds 2009:25, s. 696).

Statliga initiativ pekar ut en tydlig ideologisk riktning för skolväsendet, som handlar om bejakande av mångfald, respekt för olikhet och individuella rättigheter. Detta arbete med allas lika rättigheter förväntas kunna bedrivas inom ramen för det styrsystem som utgår från valfrihetsideal (jfr Irisdotter Aldenmyr, 2008).

Begreppet mångfald blir i denna kontext inte enbart ett neutralt begrepp som syftar på stor variation. Begreppet står också för en ideologi där människors olikheter i form av exempelvis kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning eller funktionshinder ska värderas och respekteras. Mångfaldsfrämjande och antidiskriminering bildar ett oupplösligt begreppspar och därmed också ledmotiv i en pluralistisk, inkluderande ideologi (jfr Benhabib, 1994, 2003; Young, 2000, 2002). I denna text använder jag mig återkommande av formuleringarna ideologi och ideologiskt arbete. Ideologi ska här förstås som en språkligt upprätthållen uppsättning av föreställningar, värderingar och normer som tillsammans utgör en omvärldstolkning. En ideologi kan både utgöra och utmana ett kulturellt etablerat normsystem (jfr Fairclough, 1995). Jag väljer i denna text att förstå mångfaldsfrämjandet som en del av ett övergripande ideologiskt arbete med demokratiska, inkluderande värden i förgrunden.

Syfte och metod

Jag vill i denna artikel undersöka hur några chefer på förvaltningsnivå ser på möjligheter och hinder att främja mångfald och arbeta mot diskriminering, inom ett styrsystem som samtidigt betyder att skolor drivs i konkurrens med varandra.

För att uppfylla detta syfte har jag intervjuat fyra personer som på olika sätt innehar ett övergripande ansvar för sina respektive kommuners grundskoleverksamheter. Anna³ är utvecklingschef för grund- och gymnasieskola, Barbro är skolchef för kommunens samtliga ungdomsskolor, Calle är biträdande grundskolechef och David grundskolechef. Samtliga informanter representerar var sina kranskommuner till en storstad i Sverige. Ett underlag från fyra representanter ger förstås ingen heltäckande bild av kommuners skolförvaltarskap utan ska snarare förstås som exempel på möjliga syn- och arbetssätt, och därmed utgöra underlag för vidare diskussioner och studier.

Intervjuerna varade mellan 40- 65 minuter. Informanterna fick ta del av mina övergripande frågeställningar ungefär en vecka före intervjutillfället. Frågorna handlade om kommunens ambitioner och strategier i mångfaldsarbete, respektive i arbetet med marknadsföring och konkurrens mellan kom-

³ Alla informanternas namn är fingerade

munens egna skolor och skolor i andra kommuner. De handlade också om huruvida mångfald som fenomen kan vara en tillgång i konkurrensen mellan skolor, eller om konkurrenssituationen snarare hindrar möjligheten att främja och bejaka mångfald. Instiftandet av Barn- och elevskyddslagen är ett viktigt led i mångfaldsarbetet på nationell nivå. Därför ställde jag även frågan om denna lag konkret påverkat arbetet med mångfaldsfrågor i kommunen. Då ambitionen att främja mångfald bottnar i ett ideologiskt ställningstagande, frågade jag även hur relationen till friskolors ideologiska arbete ser ut. Kan och bör man samverka kring frågor som handlar om exempelvis mångfaldsfrågor?

Det är viktigt att poängtera att varje informants svar kan betraktas på minst två olika sätt. Vissa svar kan vara förankrade i informantens personliga värderingar och ideal, medan andra kan vara formulerade utifrån det specifika aktörskap som en ledarposition inom kommunal förvaltning utgör. I det förra fallet hittar vi personliga ideologier, i det senare en röst som representerar den typ av styrningslogik eller politiska ideologi som kommunen styrs enligt. Ibland framträder en viss diskrepans eller uppenbar motsättning mellan dessa två typer av svar. Dessa tillfällen kan förstås som indikationer på att förvaltningsuppdraget är ett komplext och i viss mån motsägelsefullt sådant.

I min egen läsning och bearbetning av intervjumaterialet har jag formulerat frågeområden eller teman som på en mer generell, analytisk nivå sammanfattar förvaltningsrepresentanternas redogörelser. Dessa teman utgör också struktur för min resultatredovisning nedan:

Synen på mångfald och målen för mångfaldsarbete: Vad blir signifikant för mångfald i informanternas tal om mångfaldsfrämjande arbete? Vad vill man inom kommunalt ledarskap åstadkomma när man talar om att främja mångfald? På vilka grunder formuleras det mångfaldsfrämjande arbetet som viktigt?

Mångfalden och valfrihetssystemet: Att främja mångfald som ideologiskt ideal kan ses som ett av skolförvaltningarnas uppdrag, medan det rent administrativa, ekonomiska ansvaret att driva skolverksamheten inom ett valfrihetssystem kan betraktas som ett annat. Vilka typer av hinder och möjligheter anges för att kombinera dessa två uppdrag?

Mångfalden, lagen och påföljderna: Kan antidiskriminerande lagstiftning med ekonomiska sanktioner som påföljd verka för inkludering och mångfald? Varför? Varför inte?

Ideologisk styrning: Vems är ansvaret för ideologisk styrning i allmänhet och mångfaldsfrämjandet i synnerhet? Hur bör och kan mångfaldsarbete initieras och genomföras? Hur hanteras ideologiska frågor i relation till valfrihetsideologi och fristående skolor?

Ovanstående teman leder fram till en mer övergripande diskussion kring hur man på förvaltningsnivå kan förhålla sig till ett ideologiskt, inklu-

derande arbete, givet den marknadslogik och den mentalitet som det senmoderna samhället präglas av. I denna diskussion, som följer sist i artikeln, använder jag delvis den marknadskritiska samhällsanalys som Richard Sennett tecknar, för att diskutera och problematisera mina informanternas förhållningssätt.

Ett kritiskt perspektiv på marknadssamhällets värderingssystem

Sociologen Richard Sennett granskar kritiskt hur välfärdsinstitutioner och samhällets gemensamma resurser alltmer styrs utifrån den logik som vinstgörande företag fungerar enligt. Detta märks inte minst i den konceptbetonade strategi som idag genomsyrar inte bara kommersiella företags marknadsföring, utan även politiken. Förenklade, slagfärdiga koncept lockar kunder, väljare och klienter, medan man överger övervägda, nyanserade budskap (Sennett, 2006). Skolan har blivit en marknad i bemärkelsen att valfrihet och individuella preferenser avgör vilka elever som går på vilka skolor. Sennett poängterar hur snett detta slår då skolmarknaden inte erbjuder opartisk information till dem som behöver stöd i sina val. Ojämlighet utkristalliserar genom skiftande förmågor att ta aktiva, välgrundade beslut. De ojämlika effekterna rättfärdigas i valfrihetens och individualismens namn (Sennett, 2003).

Denna marknadskritiska samhällsgranskning har betydelse för det politiska samhällsprojekt jag i denna artikel vill lyfta fram; nämligen projektet att främja och respektera mångfald inom ett system som styrs utifrån marknadslogiska premisser. Sennett är en av flera kritiska samhällsteoretiker som ställer sig tveksamma inför möjligheten att främja etiska värden inom ramen för en marknadslogisk styrning (jfr Habermas, 2007; Fairclough 1995). Sennett polariserar därmed med exempelvis Michael Wohlgemuth (2005) som förespråkar den fria marknadens potential i kommunikation och samhällsutveckling. Här finns alltså en motsättning mellan dem som ser att marknadssamhället i sig kan generera god samhällsutveckling, och dem som menar att god, demokratisk samhällsutveckling måste vara sprungen ur en mer medveten ideologisk styrning än en godtycklig marknadsstyrning (jfr Irisdotter Aldenmyr, 2008).

Richard Sennett (2003) erbjuder en problematiserande hållning gentemot det samtida samhället och de värderingar som både är sprungna ur en traditionell och en marknadiserad föreställningsvärld. Han intresserar sig för hur ”respekt” kommer till uttryck och hanteras i vårt senmoderna samhälle. ”Respekt” har i det moderna samhällets historia kommit att bygga på idéer om prestige, status och prestationer, detta på bekostnad av ömsesidighet och människovärde. När traditionella föreställningar om prestige, status och prestationer möter marknadslogiken och välfärdsinstitutionerna alltmer drivs

som vinstgörande företag, blir de ojämlika effekterna än mer påtagliga (Sennett, 2003).

Sennetts perspektiv kan fungera som en intressant kritisk motbild som bidrar till att problematisera utsagorna från de kommunala chefer som beskriver sitt uppdrag att främja respekt för mångfald och olikhet inom ett marknadsstyrt styrsystem. Även om Sennetts sociologiska perspektiv identifierar tendenser på ett övergripande samhälleligt plan menar jag att det är fruktbart att låta dessa samhällsanalyser ställas mot röster på lokal nivå. Enligt en diskursteoretisk förståelse av hur föreställningar etableras i mänskliga praktiker, förhåller vi oss alla, på mikronivå, till de stora makrodiskurser som dominerar i de samhällskontexter vi lever i; antingen medvetet eller oreflekterat (jmf Fariclough, 1995). På så sätt kan Sennetts mentalitetsbeskrivning, sammanfattad här nedan, förstås som en beskrivning av en samtida, dominerande diskurs om respekt.

Sennett (2003, s 101ff) identifierar tre olika koder som gäller för att en människa ska kunna tillskrivas respekt i dagens samhälle. Det handlar om att (1) förvalta sin talang, åstadkomma något, (2) ta hand om sig själv, vara oberoende och inte belasta andra, och (3) bidra till samhället, göra nytta. När respekt enbart förtjänas utifrån dessa föreställningar skapas också ojämlikhet och rangordning i samhället. Det legitimerar att den som förvaltar sina potentialer rangordnas högre än dem som inte gör det. Det legitimerar att vi förnekar vissa människors sociala behov, och det skapar medömkan men också förakt mot dem som misslyckas. Vi har kommit att uppfatta beroendeskaper som något skamligt. Att vara beroende hör den privata sfären och barndomen till, medan vuxenhet och offentlighet förknippas med oberoende. Dessa föreställningar ligger till grund för den liberalistiska idén kring välfärdsreformer, där människor i beroendeställning ska räddas från sin egen oföretagsamhet och sitt eget beroendeskaper, snarare än att få sina behov tillgodosedda. Valfriheten som ideal och samhällsmodell vilar på en sådan idé om människors återerövrande av sina egna liv. Detta leder dock, enligt Sennett, till att staten förnekar människors behov och förpassar de beroende till en dold, privat sfär.

Förvaltningsrepresentanters röster om mångfaldsarbete i konkurrens

I sitt tal om mångfaldsfrämjande arbete betonar Anna främst den mångfald som utgörs av olika språktillhörigheter och nationaliteter. Kunskapen om olika språk, om modersmålsundervisning och svenska som andraspråk blir därför ett viktigt led i att bejaka mångfaldens värde. Olika barns behov av olika pedagogiska strategier, samt genusfrågor nämns också i samband med kommunens arbete med att främja mångfald. Även Calle och David betonar språkfrågan som den mest centrala mångfaldsaspekten. Senare i samtalet, när

vi kommer in på likabehandlingsplaner och *Barn- och elevskyddslagen* aktualiserar Calle även insatser som rör trygghetsfrämjande arbete och genusfrågor.

Barbro poängterar mångfaldsbegreppets bredd: ”För mångfald kan ju bestå av så många olika saker. Det kan ju vara diskriminering av personer med homosexuell läggning eller personer med funktionshinder, det är ju ett brett spektra” (B, s. 1). Senare i samtalet poängterar Barbro att ”de duktiga barnen måste lyckas likaväl” (B, s. 7), vilket också inkluderar barns skiftande studieförmåga som en del av mångfaldsspektrat.

Varför är då mångfaldsarbete viktigt och vilka resultat vill man se? På en nivå uttrycker sig Anna, Barbro och Calle med självklarhet kring mångfaldsfrämjande som ett odiskutabelt faktum, ett ideologiskt uppdrag vars syfte och legitimitet inte behöver uttalas. Här utmärker sig David genom att återkommande låta mångfaldsfrågan motiveras utifrån skolans kunskapsuppdrag. Mångfaldsfrämjande formuleras således inte som ett värde i sig. Detta blir tydligt i uttalandet om politikernas och förvaltningens ointresse av att följa upp de formella krav som finns på mångfaldsarbete:

Min bedömning är att X kommun på en formell nivå (...) arbetar med jämställdhet och mångfaldsfrågor, men att man (...) egentligen inte är så intresserad av att se vad det blir av det. (...) Kraven är inte heller så tydliga att de sipprar ner på enhetsnivå. Det finns till exempel inga krav på att skolorna i sina kvalitetsredovisningar ska just beakta jämställdhets- eller mångfaldsperspektivet, vilket ju får till följd att ytterst få skolor jobbar med detta (D, s 1)

Ett motiv till mångfaldsarbete handlar om social trivsel, trygghet och fokus på individperspektiv ute på de enskilda enheterna. Barbro är den som formulerar detta syfte tydligast:

Varje barn ska ha rätt att lyckas i våra skolor. Oavsett stödjande familjer, oavsett läggning, oavsett funktionshinder, oavsett bakgrund. Så varje barns rätt att lyckas, det är det enda mål vi ska ha i förvaltningen. (B s 5) //Om du är en sönderstressad liten individ, som får jättefina betyg, då har du inte lyckats i det här, inte i mitt system. Utan du ska ha, gärna ha MVG i alla dina ämnen, men du ska komma ut stark och glad och veta vad du vill välja. (B, s. 7)

Formuleringar kring social trygghet är dock få i jämförelse med det samhällsleliga ansvar som Anna, Barbro och Calle formulerar. De uttalar sig återkommande om skolan som en indikator på rådande attityder och en påverkansfaktor vad gäller attityder kring mångfald i samhället. Calle talar om förvaltningens aktiva insatser för att förändra den segregande struktur som

utkristalliserats inom kommunen. Kommunen har försökt styra denna olyckliga utveckling genom att omfördela eleverna och därmed korrigera en samhällsstruktur som inte var godtagbar utifrån ett mångfaldsideal: "Det blev så att det blev en vit skola och en invandrarskola. Men det ville vi ändra på och dithän har vi kommit idag, tycker jag" (s. 6). Anna förklarar att intolerans i samhället är ett resultat av okunskap, och poängterar därför återkommande i intervjun vikten av att kunskap sprids, i samhället i allmänhet och inom skolorganisationen i synnerhet: "Det finns i hela samhället så mycket elakhet i olika nivåer (...) som handlar om okunskap. (A, s. 8)

Barbro förklarar på liknande sätt varför svensktalande föräldrar generellt sett väljer skolor med dominerande svensktalande barn. Det handlar om trängsynta, föreställningar som skolan och kommunen bör agera mot:

När vi väljer skolor med nästan enbart svensktalande barn, då finns det en omedvetenhet. (...) Vi har hur mycket monokulturella bilder som helst runt omkring. Så det finns hemskt mycket att göra. Och en av ingångarna då i detta har varit medvetenheten. (B, s. 6)

Den mest tongivande argumentationen för mångfaldsarbetet sammanfaller dock med skolförvaltningens uppdrag att konkurrera och locka elever till den egna verksamheten. Informanterna vittnar om hur valfriheten ger tydligt segregrande effekter, till nackdel för de skolor som, troligen på grund av en rik språklig mångfald, har svårare att uppvisa betygsmässigt goda resultat. Givet denna situation framträder en konkret ambition i arbetet för att främja mångfald: att arbeta för att samtliga elevgrupper kan nå likvärdiga resultat i skolan. I förlängningen handlar detta mål också om att göra även mångfaldsskolor konkurrenskraftiga och attraktiva. Anna ger direkt uttryck för en förhoppning att mångfald ska bli betraktat som något attraktivt, i takt med att kunskapsresultaten förbättras (A, s. 6).

David talar om mångfaldssatningar i skolan som ett led i strategisk områdesplanering i kommunen. Så kallade mångfaldsområden tilldelas resurser för att exempelvis bygga nya lokaler, enbart i syfte att göra området mer attraktivt och därmed främja kommunens status och ekonomi. Förvaltningen bidrar också med förslag på och resurser för vissa typer av profileringar för de skolor som riskerar att slås ut i konkurrensen. (D, s 2-3) På så sätt drivs mångfaldsarbetet som ett strategiskt, snarare än ideologiskt visionärt arbete från både politikernas och förvaltningens sida.

I talet om idealen för mångfaldsarbete blir det nödvändigt att urskilja hur olika nivåer av ideal träder fram vid olika tillfällen i intervjuerna. I grunden tycks samtliga informanter utgå från en mer eller mindre självklar, ideologisk övertygelse om mångfaldens värde och en i samhället utbredd problematisk attityd till vissa mångfaldsaspekter. I egenskap av förvaltningsrepresentanter färgas formuleringarna kring mångfaldsfrämjande av det kon-

kreta förvaltningsuppdraget. Hur de ideologiska övertygelserna, som ofta formuleras utifrån en personlig ideologisk övertygelse, överensstämmer med det system man har att verka inom är huvudfrågan för nästföljande rubrik.

Mångfalden och valfrihetssystemet

Informanterna formulerar både hinder och möjligheter att verka för mångfald inom ramen för valfrihetssystemet. Ett konkret hinder för vissa skolor och områden är den typ av resultatredovisning som presenteras i syfte att tjäna som goda underlag för val av skola. Med erfarenhet av och insikt i skol- och utbildningsfrågor kan man, enligt Barbro, tolka vad resultaten står för och inte, medan man utan denna insikt får en alltför ensidig förståelse: ”Jag vet ju vad jag gör och vad jag sysslar med, men våra politiker blir lätt skakade av rubrikerna (B, s 11).

Ett annat hinder som framhålls tydligt hos samtliga informanter är de ofta helt oförtjänta rykten, föreställningar och attityder som florerar bland föräldrar. Skolor med rik mångfald är ofta förlorare i valfrihetssystemet:

Väldigt många föräldrar väljer att sätta sina barn i andra skolor, eftersom man tror att det ska ge barnen större förutsättningar att klara skolan. Inte för att andra skolor har mer pengar, eller att andra skolor har bättre lärare, utan för att andra skolor har en annan elevsammansättning (...). Det fria valet leder ju till en ökad segregation, det är min bedömning. Det är en sådan konsekvens som kommer som ett brev på posten och kvar blir ju då elever med sämre förutsättningar; elever med föräldrar som kanske är mindre engagerade, mindre intresserade, mindre medvetna. (D, s. 2)

Barbro talar om en ”valfrihetseffekt”, där resursstarka föräldrar påverkar varandra att välja bort skolor i vissa upptagningsområden. Barbro exempelvis talar emot förhoppningen om att mångfaldsskolor kan bli attraktiva om bara kunskapsresultaten höjs. Förklaringen till segregationen handlar om diskriminerande attityder. Samtidigt formulerar Barbro, i samma citat nedan, att förklaringen till att en skola i kommunen väljs bort av föräldrar, handlar om ett pedagogiskt misslyckande att nå en viss undervisningsnivå. Det finns motsägelsefull tendens i Barbro förhållningssätt, vilket kan förstås som en indikation om att den personliga tolkningen och den hållning som förvaltningsansvaret kräver, ibland skiljer sig åt.

Valfriheten i sig kan bli väldigt bekymmersam. (...) Vad gäller skolorna har vi sett att det finns ett bekymmer. (...) Väldigt många valde bort den skola som hade många invandrare. Swosch, sa det bara. Och det gjorde att det blev en åderlåtning av den invandratäta skola som

vi hade. De hade bra resultat, fungerade väl, men i och med att en stor grupp valde bort så började det hända...då fortsatte föräldrarna att välja bort. De valde andra skolor. (...) Det här har varit oerhört smärtsamt (...). Det är de resursstarka föräldrarna som gör valet. (...) I år har vi faktiskt lagt ner den här skolan, och det är en valfrihetseffekt, men det är också ett gigantiskt misslyckande att vi inte lyckats hålla den undervisningsnivå som föräldrarna vill ha. (B, s. 6)

Senare i samma samtal vänder Barbro på perspektivet och förklarar att sårbarheten inte bara handlar om skolor och kollektiv. Enskilda elever väljs också bort av vissa skolor. Elever i behov av särskilt stöd blir inte lika attraktiva att locka till sin skola, som elever vars behov inte är lika resurskrävande (B, s. 11).

För att ha en chans i konkurrensen gäller det att profilera sig och därigenom attrahera rätt målgrupp. Enligt Calle är en god profilering, till exempel inom idrott, IT eller kultur, samt en svenskspråkig miljö, de mest attraktiva faktorerna i konkurrensen mellan skolor. Konkurrenssituationen är en central fråga på förvaltnings- och rektorsnivå. De flesta skolor väljer att ge sig in i konkurrensen fullt ut medan de skolor och rektorer som försöker att samarbeta utanför konkurrenssystemet möter ekonomiska svårigheter:

Flertalet skolor har köpt hela paketet kring konkurrens så att säga. Det är det fria valet som gäller. (...) Det finns ett område där vi har en skola, eller flera skolor, som har valt att inte försöka konkurrera med varandra. Men då har det också inneburit att det finns ekonomiska problem för skolorna. De fyller inte klasserna. (C, s 5)

Calle talar vidare om olika typer av satsningar, både organisatoriskt och marknadsföringsmässigt, där man på förvaltningsnivå försökt verka för integrering mellan olika samhällsgrupper. Här har man i viss mån frångått den fria valfrihetslogiken. Man har dock inte sett någon förändring vad gäller attityder. Den förändrade organisationen med syftet att främja mångfald, mötte på motstånd: "Vi har ju pratat om också, att det här var ett av syftena. Sedan är det inte så att det faller i god jord överallt. Tyvärr" (C, s. 6).

David talar om den goda stämning som finns på en invandratät skola, och det oförtjänt dåliga rykte som skolan har. På frågan om det finns en möjlighet att använda den rika mångfalden och den goda trivseln på skolan som ett marknadsargument, svarar David bestämt:

Man ser det mest som ett problem alltså, det är tyvärr så. Att invandring är ett problem och mångfald är ett problem. Eftersom normen är det svenska och det som avviker är ett problem eller det är sämre (...) Det är ju så generellt alltså, att mångfalden är ju ett problem och inte

en resurs, tillgång, någonting spännande. (...) Istället för att lyfta fram det försöker man ju nästan förneka det, eller, man talar inte om det. (D, s. 4)

David talar dock vidare om hur eleverna, och säkert också personalen på den aktuella skolan, gärna framhåller trivseln, mångfalden och den kulturella kompetens som detta ger.

Anna hyser gott hopp om att de problematiska attityderna kan förändras över tid: "Det här med mångfalden är en tillgång, och det är den synen på något vis som måste till hos föräldrarna" (A, s. 6). Anna berättar vidare om hur media bjudits in till en skola med rik mångfald, och hur detta kan vara ett led i att marknadsföra mångfaldsskolor som något attraktivt. Uttalandet är ett uttryck för en förhoppning att valfrihetssystemet, med dess tonvikt på marknadsföring och gott rykte, på sikt kan främja mångfalden:

Jag tror att får vi liksom in många utifrån som kommer in och ser den här stämningen och ser hur trevligt det är, det är ju ett sätt att marknadsföra sig. (...) Så att man får bort de här ryktena. (A, s. 6)

Möjligheten att på sikt inlemma mångfaldsidealet som en resurs i konkurrenssystemet, framstår som en framtidsvision där dagens svårighet att kombinera mångfald och valfrihet reducerats. Det kan tolkas som ett försök att legitimera det system man arbetar och verkar inom. För systemet, så som det nu utformats med elevpeng, valfrihet för kommunens innevånare, kvalitetsgranskningar och konkurrens, omtalas inte i enbart negativa termer av informanterna. I grunden ser flera av dem goda potentialer inom det system man verkar i. Det erbjuder exempelvis möjlighet till strukturpeng, som innebär att antal elever med svenska som andraspråk, social bakgrund och liknande, avgör vilken typ av ekonomiskt stöd skolan har rätt till. David nämner att detta kan ses som "någon form av mångfaldsperspektiv" (D, s 2). Ett annat sätt att främja de mångfaldsskolor som annars riskerar att tömmas på elever, är att från förvaltningens sida hjälpa dessa skolor att profilera sig. Attraktiva profilområden kan dra högpresterande elever till sig, vilket i sin tur ger skolan högre resultat och bättre rykte (D, s 3).

Anna talar om konkurrensen mellan både kommunala skolor och friskolor som något bra: "För det gör att alla måste skärpa till sig" (A, s 8). En sund konkurrens är enligt Anna kvalitetshöjande på ett sätt som eleverna tjänar på. Det är också positivt för den pedagogiska mångfalden, då olika typer av skolor och pedagogiska inriktningar kan möta olika barns behov.

Barbro menar att individen kan bli en vinnare inom ett konkurrerande, marknadstillvänt system, om man bara på förvaltningsnivå ständigt frågar sig själv om ens beslut gynnar individen. Valfrihetssystemet behöver alltså inte ses som en automatisk motsättning till likvärdig behandling (B, s. 10).

Mångfalden, lagen och påföljderna

Barn- och elevskyddslagen, som sedermera kom att ingå i den allmänna diskrimineringslagstiftningen samt skollagen, kan tolkas som en specifik juridisk åtgärd inom ramen för en ideologisk strävan om allas lika rätt. Men kan en lagstiftning som också möjliggör att skolor och kommuner blir skadeståndsskyldiga och även granskade i större utsträckning, främja arbetet för etiska, demokratiska värden? I denna fråga finns skilda uppfattningar bland de fyra informanterna.

Anna uttrycker oro för att denna typ av lagstiftning kan komma att motverka sitt syfte att verka för en inkluderande mångfaldsskola:

Den kan mera stjälpa i vissa lägen, än vad den kan hjälpa.(...) Den kan utnyttjas av alla parter på alla olika sätt. Det kan skapa mer en skiljelinje mellan människor. 'Men ni kan ju hävda diskriminering', kan man ju säga till vissa grupper, 'Ni har ju lagen på er sida men det har inte vi'. Då blir det 'vi och dom'. (A, s. 7)

Även Barbro är tveksam inför vissa av lagens möjliga konsekvenser. En konsekvens kan bli att skolors arbete med likvärdighet och mångfald granskas och bedöms utifrån alltför rigida mallar:

Den här lagen syftar till att varje individ ska bli sedd och respekterad och ha det bra. Och hittar man då riktigt bra sätt att göra det på, då ska inte paragrafen gå in och störa det goda systemet. Då finns det en risk att lagen blir illa sedd. Att man inte ser det som ett bra skydd för barnen, utan man ser det som en myndighetskränkning istället. (B, s. 8)

Vidare menar Barbro att lagen kan komma att fokusera enstaka händelser som lättare kunnat lösas i dialog, medan problematiska attityder aldrig kan bekämpas via sådana punktinsatser som lagen möjliggör. På sikt tror dock Barbro att lagens användningsområden kommer att utkristalliseras. Förutom vissa riskmoment förhåller sig Barbro således positiv till lagen, eftersom den gör en viktig ideologisk poäng i och med att olika former av diskriminering sammanfattas och bildar en helhet mot kränkande behandling (D, s. 8-9).

Calle instämmer i positiva omdömen om lagens införande: "Det handlar om att stärka elevens rättigheter och att göra det väldigt tydligt, så det är positivt" (C, s. 9). Vidare poängterar Calle hur lagen på ett effektivt sätt resulterar i att enskilda skolor granskar sig själva och arbetar med uppföljande arbete vad gäller mångfaldsfrågor.

David säger sig vara medveten om att lagen behövs, men ger därefter en något, från de övriga informanterna, avvikande tolkning av dess effekter. Han beskriver hur lagen knappt påverkat kommunens skolverksamhet alls. Effekterna är strikt begränsade till det formella arbete som ska redovisas i

skolors likabehandlingsplan. Det mer konkreta arbetet med likabehandlingsplanen har dock uteblivit, inte minst som följd av ett medvetet val inom kommunen ”att inte ha fokus på de frågor som behandlats i likabehandlingsplaner” (D, s 7). Detta medvetna bortval grundas i övertygelsen om att det fokus man tidigare riktat mot värdegrundsfrågor, trivsel och relationer ”skapat utrymme för allmänt tyckande och kännande och kletande och geggande” (s 8), medan man förlorade fokus på kunskapsmålen. Enligt detta resonemang kan ett aktivt klassrumsarbete med de frågor som lagen beaktar snarare skapa mer kränkande handlingar än om fokus riktas mot andra aktiviteter. David provar att se på lagen inom ett större sammanhang, där också relationsfrågor och så kallad ”Livskunskap” inkluderas inom samma sfär. Lagen utgör utifrån detta synsätt ett led i att, som David säger:

skapa ett samhälle där människor blir ansvarslösa och hjälplösa, för att vi bygger upp de här skyddsnäten, alla ombud och alla myndigheter och alla lagar som ska se till att inte livet på något sätt är orättvist. (D, s. 9)

Som alternativ till rätten till att få skadestånd i fall av kränkning och diskriminering, provar David istället om det inte finns en större poäng i att skadeståndsberättiga elever som inte fått rätt förutsättningar för att nå skolans kunskapsmål.

Samtliga informanter utom Calle, förhåller sig tveksamma till möjligheten att främja ideologiska, etiska och demokratiska motiv med hjälp av denna typ av lagstiftning. Det huvudsakliga arbetet med att främja likvärdighet och mångfald bedrivs främst på andra sätt, än att fokusera lagstiftningens krav och påföljder. Hur ett sådant arbete bör bedrivas, och vem som bör ha det yttersta ansvaret för det, är huvudfrågorna för nästföljande avsnitt.

Ideologisk styrning

Under intervjuernas gång nämns flera insatser och strategier, på flera olika nivåer, som alla tjänade till att främja en rik mångfald i kommunens skolor. En del insatser möjliggörs av systemet, i form av elevpeng, strukturlöshet och strategiska politiska resursfördelningar inom utsatta områden och skolor. Andra, mer projektbaserade punktsatser som nämns är olika typer av fortbildningar för rektorer och lärare, samarbetsprojekt med Myndigheten för skolutveckling, deltagande i forskningsprojekt och satsningar på arbete med trygghetsplaner bland kommunens elever.

Men hur bör, enligt förvaltningsföreträdarna, arbetet för att främja mångfald och likabehandling initieras och genomföras? Denna fråga handlar till stor del om på vilken nivå det ideologiska ansvaret ligger. Flera olika förhållningssätt nämns i de olika intervjuerna. I sammanhanget blir det också

intressant att granska hur man ser på förvaltningens ideologiska styrkraft i relation till friskolorna.

Barbro uttrycker det som ett mycket centralt uppdrag för förvaltningschefen att leda kommunens skolor, även de fristående, i det ideologiska arbetet:

Jag som förvaltningschef är den som ska stå för att föra ihop de enskilda, och de fristående skolorna med de kommunala i våra stora värdegrunds- och policyfrågor. Det tycker jag är ett av mina stora uppdrag. (B, s. 4)

Ett viktigt strategiskt led i förvaltningens arbete för mångfald är att satsa på de personer som befinner sig i ledarpositioner, menar Barbro. Därför har man satsat mycket på fortbildning av skolcheferna i mångfalds- och värdegrundsfrågor. De fristående skolornas chefer har dock inte varit delaktiga, vilket Barbro ser som ett misstag (B, s. 3). Hon ser det som ett uppdrag för framtiden att mer tydligt kommunicera kommunens ambitioner om skolverksamheten, och formulerar därmed det ideologiska ansvaret som ett framträdande sådant i arbetet som förvaltningschef.

Anna menar att det ideologiska arbetet bör initieras antingen av lärarkåren eller av rektorerna, men ”om de har fullt upp händer ingenting. Då kanske det är jag som får vara igångsättaren, söka centrala medel” (s. 9). I likhet med Barbro lyfter Anna fram rektorerna som den viktigaste, strategiska gruppen att satsa på, om förvaltningens ambitioner ska kunna genomföra verksamheten. Samtidigt framgår det i Annas resonemang att de mest effektiva sätten att få igång ett arbete på bred front är om lärarna själva upplever ett behov. Att styra ideologiskt från förvaltningsnivå är, enligt Anna sällan det mest effektiva sättet (A, s. 5). Vad gäller styrning av friskolor deltar Anna själv på informationsmöten för föräldrar, och representerar därmed i viss mån även denna verksamhet. Om friskolorna bildas utifrån religiösa grupperingar och stärker så kallade ”subgrupper” menar dock Anna att ”det kan vara farligt för mångfalden” (A, s. 8).

Även Calle talar om rektorernas ansvar att följa upp mångfaldsarbetet. Rektorerna inventerar och diskuterar kommunens behov tillsammans med grundskolechefen, och detta gemensamma arbete resulterar sedan i olika satsningar på kommunal nivå. Samtidigt tycks Calle framställa rektorernas insatser som i huvudsak verkställande, medan förvaltningen ansvarar för de bakomliggande målen: ”Vi ser att det är genom rektorerna som vi kan verka och styra”. Vad gäller ideologisk styrning av kommunens friskolor, markerar dock Calle att dessa skolor lyder under andra principer ”som de har gjort upp med Skolverket” (C, s. 7).

David formulerar sig kring förvaltningens övergripande uppgift, och menar att man som tjänsteman ska ”anlägga ett mer professionellt perspektiv

tiv” på de beslut politikerna tar. Ett exempel på ett sådant professionellt, ideologiskt styre är den från förvaltningen initierade fokusförskjutningen från värdegrundsorientering och likabehandlingsfrågor till kunskapsorientering. I denna fråga har man styrt lärarnas arbete på ett konkret sätt.

När David formulerar förvaltningens övergripande uppgift ställs den även i kontrast till politikernas sätt att arbeta. Medan politiker generellt sett arbetar projektbetonat, med kortsiktiga mål som kan hjälpa dem att sitta kvar vid makten, måste tjänstemän utgöra en motpol och arbeta mot långsiktiga, kvalitativa mål. I detta spänningsfält mellan politiker och tjänstemän framtonar också olika syner på hur ideologiskt arbete bör verkställas inom en kommun. Medan David, som representerar förvaltningens hållning, tror på att stärka den personal som redan finns i verksamheten, vill politikerna istället satsa på kortare projekt med personal utifrån; sådant som är synligt och slagkraftigt.

I informanternas uttalanden finns en glidning mellan att å ena sidan helst se att skolledningarna själva, med stöd hos en engagerad lärarkår, ansvarar för skolans ideologiska arbete, och att å andra sidan se skolförvaltningen som det självklara centrat för kommunens ideologiska riktning. Huruvida friskolorna inkluderas i denna riktning varierar också något. Ett tydligt tema, som återkommer hos samtliga fyra informanter är den betydelse som tillskrivs enskilda individer. Oavsett på vilken nivå i systemet man finner dem, krävs personligt engagemang för att ett ideologiskt arbete ska kunna bedrivas. Anna, Barbro och Calle talar om detta med särskild tanke på arbetet med mångfald och integrering. David uttalar sig från en delvis annorlunda horisont, där det ideologiska målet är ett tydligare kunskapsfokus. En teori är att högre utbildande förvaltningschefer och rektorer satsar på kunskapsuppdraget, medan de lägre utbildade ledargestalterna tenderar att fokusera värdegrundsuppdraget starkare:

Individnivån, vem som sitter och har beslutet i sin hand, bestämmer väldigt mycket vad som händer med frågor som mångfald, jämställdhet, och vilket fokus man ska ha då, i det här fallet i kommunens frågor. (D, s 10)

Sammanfattningsvis har samtliga förvaltningsrepresentanter givit uttryck för att den kommunala förvaltningen har ett viktigt ideologiskt ansvar för kommunens skolor. Samtidigt poängteras enskilda individers betydelse för ideologiska initiativ.

Diskussion

Den övergripande frågan i denna artikel handlar om hur man på förvaltningsnivå kan förhålla sig till ett ideologiskt, inkluderande arbete, givet den

marknadslogik och den mentalitet som det marknadsorienterade samhället präglas av. Jag låter Richard Sennetts marknadskritiska samhällsanalys bidra till att problematisera utsagorna från min intervjustudie med kommunala skolchefer. Sennetts teoretiska perspektiv utgår från ett samhälleligt makroperspektiv och mitt empiriska material utgörs av fyra enskilda individers utsagor. Givet denna studies begränsade omfattning bör därför Sennetts analytiska bidrag ses som reflektioner och problematiseringar som till viss del erbjuder kompletterande tolkningar av intervjuutsagorna, men framför allt visar på perspektiv på samhällsmentaliteter som bör beforskas ytterligare. Jag återkommer sist i diskussionen till förslag på vidare forskning.

I talet om kommunens åtgärder och insatser för att främja mångfald är den språkliga, och i viss mån även den kulturella mångfalden i fokus. Den ideologiska övertygelsen om mångfaldens egenvärde finns mestadels implicit i talet om mångfaldsarbete. Mer uttalad är dock kopplingen mellan mångfaldsfrämjande insatser och goda kunskapsresultat. I förlängningen sammanfaller på så sätt talet om mångfaldens värde med förvaltningens uppdrag att bedriva skolverksamhet med god konkurrenskraft. Vissa ideologiskt färgade uttalanden kan förstås som personliga uttryck från informanterna, medan andra formuleringar tycks vara mer direkt kopplade till deras förståelse av sitt aktörskap som förvaltningschefer. Dessa dubbla ambitioner blir intressanta i förhållande till Sennetts samtidsanalys av kriterier för respekt. Å ena sidan finns en ideologisk diskurs där man, utan att ge några ekonomiska eller formella motiv, formulerar sig kring människans och mångfaldens självklara värde. Å andra sidan finns en resultat- och prestationsinriktad motivering till mångfaldsarbetet, som överensstämmer med Sennetts analys av respekt i det marknadsorienterade samhället: Varje individ bör utnyttja sina potentialer, bidra till samhället och därmed bli en person som förtjänar respekt. I denna typ av resonemang finns också en idé om att marknadssystemet inte behöver vara ett orättfärdigt utslagningssystem, om alla ges samma möjlighet att prestera inom ramen för det.

Informanterna formulerar tydligt hur valfrihetsprincipen gynnar vissa grupper och vissa områden, medan andra grupper och områden slås ut i konkurrensen. Här överensstämmer deras erfarenheter och tolkningar med Sennetts (2003) och Habermas (2007) framskrivningar av den diskrepans som råder mellan demokratiska ideal och marknadslogik. Samtidigt finns också hos informanterna en mer eller mindre klart uttryckt tilltro till möjligheter att inom marknadssystemet främja demokratiska, inkluderande värden (jfr Wohlgemuth, 2005). I utsagorna kan man ana en tro på att konkurrens på sikt kan gynna alla grupper och individer, även om den inte är klart formulerad eller entydig. Exempel på ett sådant marknadstillvänt förhållningssätt är då vissa informanter formulerar möjligheten att på sikt marknadsföra den idag bortvalda mångfalden som något attraktivt. Man vill skapa goda associationer kring mångfaldsskolor. Sådana tankegångar kan förklaras med den

koncepttilltro som Sennett (2006) beskriver som karaktäristisk i marknadsorienterade samhällen. Argumentet för mångfaldens värde och alla människors lika värde och rättigheter, blir därmed inte lika centralt som en god marknadsföring av ett attraktivt koncept.

Samma riskmoment finns i ett alltför byråkratiskt styrt samhälle. Om den öppna, kritiskt granskande kommunikationen uteblir och samhället alltför statiskt styrs utifrån redan etablerade byråkratiska system, går vi miste om en sund, medveten samhällsutveckling (jfr Habermas, 2007). I ljuset av denna systemkritiska tanke blir det relevant att undersöka huruvida en ideologiskt präglad lag kan bidra till önskvärda mentalitetsförändringar och attityder. Samtliga informanter uttryckte åtminstone till viss del positiva ståndpunkter gällande *Barn och elevskyddslagen* (vars övergripande syfte och innehåll enligt min tolkning kvarstår även efter det att lagstiftning och ansvarig myndighet förändrats sedan intervjuerna genomfördes). En viss tveksamhet inför lagen kunde också anas, som grundas i att värdegrundsarbete eller ideologiskt arbete inte kan bedrivas tillfredsställande genom att formaliseras. Lagtexter är alltför trubbiga instrument i ett arbete som syftar till att fostra elever till demokratiska medborgare. Dessutom kan effekten bli en vi-och-dom-motsättning, inte minst när ekonomiska sanktioner tas med i beräkningen. På denna punkt bekräftar informanternas erfarenheter till viss del den motsättning som bland andra Habermas (2007) ser mellan att å ena sidan arbeta ideologiskt genom mänskliga möten och kommunikation, och att å andra sidan styras av ett strukturellt system där värden reduceras till paragrafer.

Den mest tveksamma hållningen till lagen formulerades av David. Han representerar den kommun som aktivt tonat ner likabehandlingsplanens frågor till förmån för ett arbete mer riktat mot kunskapsmålens uppfyllande, ett arbete som stämmer väl in i den konkurrensutsatta skolans styrningslogik. David formulerar även hur ett relationsfokus i skolan kan skapa känslor av hjälplöshet och oförmåga att ta ansvar för sitt eget liv. Sennett (2003) kan, som jag ser det, bidra med en möjlig förklaring till Davids farhåga. Konkurrenssamhället skapar en motvilja gentemot att möta den beroende människan och fylla hennes behov. Den beroende människan måste göras oberoende för att förtjäna respekt. Det sker genom prestation, kunskap och förkovran. En politisk strategi som främjar dessa attityder, kommer dock, enligt Sennett, att skapa ett alltmer exkluderande samhälle. Vi bör istället sträva bort från de väl invanda strukturerna som säger oss att styrka förtjänar respekt medan så kallad svaghet inte gör det. En politik som medvetet strävar mot dessa exkluderande föreställningar, kommer i slutänden också att påverka medborgarnas attityder till att bli mer inkluderande och mindre dömande. Denna av Sennett formulerade samhällsvision kräver dock ideologisk styrning. Vi kan inte luta oss tillbaka och låta marknadskrafter och individuella preferenser

styra samhällsutvecklingen. Ideologisk styrning av skolor och kommuner torde enligt detta resonemang vara nödvändig.

Givet den valfrihetspolitik som vill främja ideologisk, pedagogisk, religiös och profilmässig valfrihet, kan frågan om ideologisk styrning av skolor verka paradoxal. Här finns dock i intervjumaterialet flera exempel på en hållning där en utpräglad ideologisk styrning, även av friskolor, är att föredra. Trots denna uttalade vilja att styra ideologiskt från förvaltningens sida, ser man det ändå som önskvärt att initiativ kommer inifrån skolverksamheten. Personligt engagemang formuleras som avgörande om förändring ska ske. Samtliga informanter ger uttryck för den betydelse individen har i systemet, oavsett på vilken nivå individen befinner sig. Kanske är också denna betoning av individens betydelse ett sätt att kombinera tron på vissa mänskliga, demokratiska värden, inom ramen för ett system som fungerar enligt mer strategiskt orienterade värden. Återigen har vi skäl att tolka in en dubbel lojalitet i informanternas utsagor, dels en personlig, ideologisk sådan, dels en formell, administrativ lojalitet.

Slutsats och förslag på vidare forskning

Den sammantagna bilden av förvaltningsrepresentanternas röster är, enligt min tolkning, att man försöker formulera möjligheter att kombinera skolans uppdrag att verka för mångfald med det rådande styrsystemet. Denna utgångspunkt är måhända nödvändig att ta, om man som förvaltningschef eller liknande är satt till att styra en marknadsiserad skola med ett ideologiskt samhällsansvar. Samtidigt ger förvaltningsrepresentanterna en klar bild av en segregering, exkluderande valfrihetslogik, som motiverar att även fortsättningsvis ta kritiken gentemot den marknadsorienterade skolan på allvar.

I vidare studier kring förvaltarrollen i en konkurrensutsatt skola, vore det intressant att se på förvaltares möte och kommunikation med andra professionella skolaktörer, så som lokala skolchefer, rektorer och lärare. Hur kommuniceras inkluderande värden, respektive marknadsvärden, skolaktörer emellan? En annan önskvärd fortsättning på den ansats som denna artikel utgör, är också att närmare studera de faktiska beslut och riktlinjer som tas på kommunal nivå och se på vilket sätt dessa påverkar dels kommunens konkurrenskraft, dels mångfalden på kommunens skolor.

Sennetts kritiska analyser riktar sig mot samhällspraktiker på en övergripande nivå. Vad som sker med vårt sätt att värdera och agera i en tid då marknadslogiken styr vår tillvaro alltmer, är en fråga som med fördel kan ställas inom alla offentliga förvaltningar.

Referenser

- Ahlin Åsa & Mörk Eva (2005). *Vad hände med resurserna när den svenska skolan decentraliserades? Rapport 2005:1*. IFAU- Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering. <http://www.ifau.se/upload/pdf/se/2005/r05-01.pdf> (08.06.24)
- Ask, Beatrice (1997). Erfarenheter av ett systemskifte” I Richardson. G. (red.) *Spjutspets mot framtiden? Skolministrar, riksdagsmän och SÖ-chefer om skola och skolpolitik*. Årsbok i Svensk undervisningshistoria. Årgång LXXVII 1997, Vol. 185. Föreningen för svensk undervisningshistoria. Carlsson Bokförlag.
- Benhabib, Seyla (1994). *Autonomi och gemenskap. Kommunikativ etik, feminism och postmodernism*. Sv. övers. A. Persson. Göteborg: Daidalos
- Benhabib, Seyla (2004). *Jämlikhet och mångfald. Demokrati och medborgarskap i en global tidsålder*. Sv. övers. S. E Torhell. Göteborg: Daidalos
- Bunar, Nihad (2001). *Skolan mitt i förorten. Fyra studier om skola, segregation, integration och multikulturalism*. Eslöv: Symposium.
- Bunar, Nihad & Kallstenius, Jenny (2007). *Valfrihet, integration och segregation i Stockholms grundskolor*. Stockholm : Utbildningsförvaltningen, Stockholms stad
- Bunar, Nihad (2009). *När marknaden kom till förorten: Valfrihet, konkurrens och symboliskt kapital i mångkulturella områdens skolor*. Lund: Studentlitteratur
- Fairclough, Norman (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. London: Longman
- Habermas, Jürgen (2007). *Mellan naturalism och religion. Filosofiska uppsatser*. Göteborg: Daidalos.
- Hartman, Sven (2005). *Det pedagogiska kulturarvet*. Stockholm: Natur och Kultur
- Irisdotter Aldenmyr, Sara. (2008). ”Mångfald och marknad - om möjligheterna att främja mångfald och demokrati inom en marknadsorienterad skola.” I: *Pedagogisk forskning i Sverige*. 13 (3), 161-175.
- Lindensjö, Bo, Lundgren, Ulf (2005). *Utbildningsreformer och politisk styrning*. Stockholm: HLS Förlag.
- Morris, Paul (1997). ”School knowledge, the state and the market: an analysis of the Hong Kong secondary school curriculum”. I *Journal of curriculum studies*, 1997, Vol. 29, No. 3, 329-349.
- Moos, Lejf. & Johansson, Olof (red.) (2000). *Skoleledelse i Norden: en kortlægning af skoleledernes arbejdsvilkår, rammebetingelser og opgaver : en rapport til Nordisk Ministerråd*. Köpenhamn: Nordisk Ministerråd
- Prochazka, Nora. & Bergström, Fredrik (2007). *Utbildning som bransch: En analys av grund-skolan*. AB Handelns utbildningsinstitut (HUI). http://www.svensktnaringsliv.se/multimedia/archive/00009/Utbildning_som_bransch_9794a.pdf (08.10.05)
- Regeringskansliet (2005). Sammanfattning av proposition 2005/06:38 <http://www.regeringen.se/sb/d/5359/a/52047> (08.08.08)

- Runfors, Ann. (2005). *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar. En studie av hur invandrarskap formas i skolan*. Stockholm: Prisma
- Sennett, Richard (2006). *The culture of the new capitalism*. Yale University Press.
- Sennett, Richard (2003). *Respect. The formation of character in an age of inequality*. London: Penguin Books
- Sennett, Richard (1999). *När karaktären krackelerar. Människan i den nya ekonomin*. Stockholm: Atlas.
- Sennett, Richard (1993). *The fall of public man*. London: Faber and Faber
- Skolverket 2007: För trygghet, ansvar och respekt i skolan. Information från Barn- och elevombudet (BEO) Stockholm: Fritzes
- Svensk författningssamling (SFS 2006:67). Lag om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever. Utbildningsdepartementet.
- Wohlgemuth, Michael (2005). "The communicative character of capitalistic competition. A Hayekian response to the Habermasian challenge". I *The Independent Review* 1. 83-115
- Young, Iris Marion (2000). *Att kasta tjejkast. Texter om feminism och rättvisa*. Stockholm: Atlas
- Young, Iris. Marion (2002). *Inclusion and democracy*. Oxford: Oxford University Press.

Intervjumaterial

- Anna, utvecklingschef för grund- och gymnasieskolan, den 26/2 2008. Transkriptioner finns i författarens ägo.
- Barbro, förvaltningschef för Barn- och ungdomsförvaltningen, den 16/7 2008. Transkriptioner finns i författarens ägo.
- Calle, biträdande grundskolechef, den 6/8 2008. Transkriptioner finns i författarens ägo.
- David, grundskolechef, den 8/9 2008. Transkriptioner finns i författarens ägo.